

ETİK VE İŞ DÜNYASI*

Prof.Dr. Betül ÇOTUKSÖKEN**

Özet: Bu çalışmada bir yandan iş dünyası tüm dinamikleri çerçevesinde ele alınmakta; öte yandan iş dünyasında, etiğin ve özellikle “durum etiği”nin önemli rolüne dikkat çekilmektedir

Anahtar Kelimeler: Etik, durum etiği, iş dünyası

Abstract: In this study, on the one hand, the business world is examined in the framework of all dynamics; on the other hand, it is taken into consideration the significant role of ethics and especially “situational ethics” in the business world.

Key Words: Ethics, situational ethics, business world

---

* İş Dünyasında Etik ve İnsan Hakları Sorunları Sempozyumu, T. C. Maltepe Üniversitesi İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, Braas Çatı Sistemleri, Marma Kongre Merkezi, Marmara Eğitim Köyü, İstanbul, 08.12.2011.

** Prof. Dr. Betül Çotuksöken, T. C. Maltepe Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

Dünya-insan-bilgi belirlemesini en genel çerçeve olarak alalım ve dünyayı “iş dünyası” olarak biraz daha özelleştirelim ya da somutlaştıralım. İlkin bu dünyanın, iş dünyasının öğelerini belirleyelim. Daha açık bir anlatımla, ortalama bir iş dünyasının durumunu, iş dünyasının öznelerini, iş dünyasındaki ilişkiler ağını en ortak paydada çözümlenmekle işe başlayalım.

İş dünyası her şeyden önce toplumsal ve kamusal alandır. İş dünyasında toplumsal-kamusal ilişkiler söz konusudur ve bu nedenle de içinde adına “iş ilişkisi” dediğimiz türden ilişkilerin gerçekleştiği alan, ilkin, insanın toplumsal-tarihsel-kültürel, aynı zamanda çalışan varlık olmasıyla; yine insanın çok farklı gereksinimleri olan ve gereksinimleriyle değerler arasındaki gerilimi yaşayan varlık olmasıyla; hukukla, siyasetle, ekonomiyle; hukukun, siyasetin, ekonominin çerçevelediği sınırlarla belirlenmektedir. İş dünyasının özneleri, her şeyden önce hukukun daha görünür olan sınırları içinde hareket etmektedirler ya da etmelidirler. Eğer bu bağlamda daha özenli olunursa, hukukun arkasında insan haklarından, onun da arkasında etikten söz edilebilir; toplumsallıkla doğrudan bağlantılı olarak toplumsal ahlaktan hatta söz edilebilir. Çünkü her şey aslında toplumsal ahlakın olanca somutluğu içinde olup bitmektedir; toplumsal ahlak en kuşatıcı çerçeve olarak belirmektedir. Şimdiye değin yalnızca bazı saptamalarda bulunduğumuz açıktır.

Bu çok genel saptayıcı nitelikteki belirlemeleri biraz daha somutlaştırmaya çalışalım. Çünkü “iş dünyası” kavramı gerçekten çok genel bir kavram; bu kavram birbirinden çok farklı nitelikteki üretim ve/veya hizmet alanlarını çerçevelemektedir. “Dünya” teriminin/kavramının birbirinden çok farklı olanlarla eklenmesinin getirdiği kolaylık ve zorluklarla da konuya yaklaşıldığında, iş dünyasıyla etik arasındaki ilişkiyi çözümlenme çabasında, şimdiye değin yaptığımız gibi, iş dünyasının bir bakıma sınırlarını felsefe açısından, felsefenin bir disiplini olan ve en baştaki çerçevemizin bilgi bağlamını oluşturan etik açısından çizmekle yapacaklarımızı sınırlandırabiliriz. Öyleyse hemen şimdi etiği de işin içine katalım ve bu kez yine başa dönerek, insan-dünya-bilgi ilişkisini, etik bağlamında, yine bir tür bilgi bağlamında, iş dünyası-insan-bilgi (etik) üzerinden kurmaya çalışalım.

İster herhangi bir gereksinimi karşılamak üzere bir ürün, ister herhangi bir gereksinimi karşılamak üzere hizmet ortaya konuluyor olsun, iş dünyasındaki ortak payda, ortak durum, bu dünyanın temelinde, insan eylemlerinden, insanlararası ilişkilerden oluştuğudur. Gerek

çalışma, gerek iş, gerekse emek, insanla birliktedir; insana özgü belirlemelerdir/kavramlardır. “Çalışma”, “iş görme”, “iş olma”, “emek harcama”, “emek verme” insanın varlık koşuludur, insana özgüdür. Dünya olarak iş dünyasındaki insan, işle bağı olan, çalışan, emek veren, emek harcayan insanlarla; kendilerine, gereksinimleri karşılanmak üzere ürün ya da hizmet sunulan insanları bu bağlamda iş dünyasının içinde değerlendiriyoruz ve onları birer özne olarak içinde buldukları konumları da dikkate alarak belirliyoruz. Bu bağlamdaki insan eylemleri, yerine getirilen görevlerle, görev ya da iş tanımlarıyla, buna bağlı olarak oluşturulan –ister istemez– hiyerarşik konumları da dikkate alarak belirleyebiliriz. Bu saptamalar aracılığıyla belirginleşen insan eylemleri ve insanlararası ilişkiler biraz önce de dile getirildiği gibi, toplumsal-kamusal çerçevede yer almaktadır.

Daha özenli düşünüldüğünde bu ilişkilerin sınırlarının nelerle çevrili olduğu sorusunun burada çok önemli ve anlamlı olduğu görülmektedir. Eylemlerin, ilişkilerin, gereksinimler, farklı düzeydeki, yeğlilikteki/yoğunluktaki duygular, duygulanımlar, seçimler, tercihler çerçevesinde, daha kısa bir anlatımla, doğallığı içinde oluşumunda toplumsal ahlakla, moralle, moraliteyle belirlendiğini ileri sürebiliriz. Bu çerçeveyi toplumsal bağlam¹ olarak adlandıralım. Kimi iş ortamları, iş dünyasının her bir parçası, içerdikleri insan ilişkilerinde salt bu düzeyde kalabilirler; üstelik tüm “hukuk” ilişkilerini bu çerçevede, toplumsal ahlakın çerçevelediği ilişkilerle oluşturmak isteyebilirler ya da oluşturabilirler/oluştururlar. Bu durumda çalışma yaşamını, iş yaşamını, iş dünyasını tümüyle belirleyen, salt toplumsal ahlaka dayalı hukuktur diyebiliriz. Böyle bir durumda, eğer ahlak, insan eylemleri ve ilişkileriyle, insan değerleri arasındaki ilişkinin dışavurumu olarak görülürse, işte bu değerlerin, belirleyici durumda olan değerlerin, toplulukçu değerler, yerel değerler olduğu ileri sürülebilir. Söz konusu

---

¹ “(...) ahlak, bir açıdan, en azından toplumsal bir kurumdur; bireyin, kendine rehber alacağı basit bir keşfi ya da buluşu değildir. Kişinin dili, devleti ya da dini gibi, bireyden önce var olur ve bireyden sonra da var olmaya devam eder; birey, bunun içine doğar ve az çok onun bir parçası olur. Bunun dışında, ahlak, sadece, bireyin başka bireylerle olan ilişkilerini yöneten bir sistem olmak anlamında toplumsal değildir; böyle bir sistem, tamamen kişinin kendi ürünü olabilir; çünkü, kişinin başkalarına yönelik bazı davranış şekillerinin olması, “Kuralım, ilkin gülümsemektir” örneğinde olduğu gibi neredeyse kaçınılmazdır. Ahlak, elbette, dikkate değer bir biçimde toplumsaldır; ama aynı zamanda, büyük ölçüde, kökenleri, yaptırımları ve işlevleri bakımından da toplumsaldır.>> William K. Frankena, **Etik**, Çeviren: Azmi Aydın, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, ss. 23-24.

çerçevede de adaletten, haktan, haksızlıktan, güvenden söz edilebilir. Ancak, böyle bir durumda çoğun egemen olan, iş dünyasının öznelere arasındaki ilişkinin tümüyle hiyerarşik bir ilişki olduğudur. Hiyerarşik ilişkiye eşlik eden, onu çerçeveleyen, itaattir; itaate dayalı, itaat etmeye dayalı bir “saygı” ilişkisi burada söz konusudur. Hiyerarşide en üst noktada olanın/olanların tercihleri, seçimleri, değerlendirmeleri, kararları her şeyin üstündedir. Eleştirme, sorgulama, bilgiye dayalı gerekçeli düşünme bu bağlamda söz konusu değildir ve her türlü yapıp etmeye çoğun keyfilik¹ egemendir. İş dünyasını hukuk, siyaset, ekonomi belirlediği için, yukarıdaki saptamalara ek olarak, hukukun salt yasaya indirgendiği böyle bir ortamda keyfilik her şeyin üstünü örtecek, yine iş dünyasını belirleyen siyasette de keyfilik egemen olacaktır. Salt pazarın özgürleşmesi, serbestleşmesi olarak anılan küreselleşme, toplumsal ahlakın tüm hazır bulunuşluğunu, tüm örüntülerini, tanıdık/bildik görünümünü kullanarak, ekonomik ilişkilerde de hükmünü tüm gücüyle sürdürecektir. Yaşanan bunalımlar, daha sık kullanılan deyimle krizler, zorluklar her geçen gün bu saptamaları haklı çıkaracaktır.

Toplumsal ahlakın, moralitenin her şeyi belirlediği iş dünyasında hiç mi yolunda giden, çalışanın insan olarak değerini fark eden, daha somut belirlemeyle hakkını koruyan, her türlü hiyerarşiye karşın öznelere arasındaki ilişkilerde yapılması gerekeni yapan; bütün bunlara dikkat eden tutumlar, eylemler yoktur? Bu türden tutumlar, eylemler, ilişkiler de olabilir; ancak bunların bir bakıma rastlantısal olduğunu ileri sürmek olanaklıdır. Bu rastlantıların kaynağı da çoğun olsa olsa, duygusallıkla, merhametle, çeşitli nitelikteki yakınlıklarla, bilgi dışı değerlendirmelerle kendini göstermektedir.

İş dünyasını kendi iç dinamikleriyle, henüz iç örüntüleriyle anlamaya çalıştığımız bu saptamalar, işi içten kuşatan toplumsal ahlaka ilişkin belirlemeler, kullanılan dil de içinde olmak üzere yapılan çerçevlendirmeler, iş dünyasının içindeki insan-insan, insan-

---

¹ “Keyfiliği” anlatmak üzere kullanılan diğer sözcükler: kural tanımazlık, kuralsızlık, kural dışı oluş, yasadışı davranma, yasa dışı oluş, hukuksuzluk, hukuk dışı oluş, hukuka aykırılık, disiplinsizlik, disiplin dışılık, örgütsüzlük, belirsizlik, düzensizlik, dağınıklık, zorbalık, despotluk, partizanlık, savrukluk, başıboşluk, gelişigüzellik, sorumsuzluk, umursamazlık, ilkelik, mantıksızlık, kapalılık, kayırmacılık, tutarsızlık, görecelik, başıbozukluk, bireycilik, ben-merkezcilik, bencillik, öznellik, başına buyrukluk, adaletsizlik durumu, şiddet, baskı, savurganlık, güvensizlik.>> Betül Çotuksöken, “Felsefe Açısından Özel-Toplumsal-Kamusal Alan ve Hukuk Devleti”, **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2003/2, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, s. 68.

kurum//işletme, insan-mekân/doğal/fiziksel ortam, insan-mekân//toplumsal/tarihsel/kültürel ortam ilişkilerinin dikkate alınmaya başlanmasıyla birlikte, etik bağlam, felsefe bilgisi olarak ahlakın bilgisi, bir bakıma tümelliği içinde ahlak felsefesi çabası, bir düşünme ve bir bilme biçimi/bilgi türü olarak ortaya çıkmaya başlar diyebiliriz. Başka bir deyişle, etik ya da ahlak bilgisi, toplumsal ahlakı mercek altına alır. Bu bağlamda her türlü görünümüyle toplumsal ahlak tekil/yerel olanı imlerken; etik ya da ahlak bilgisi tümel olanı, bilgisel olanı imlemektedir ve yapısı gereği çözümleyici, eleştirici, sorgulayıcıdır. Bu noktadan itibaren de iki ana doğrultu kendini göstermektedir: Olanı/yapılanı saptamak, olması/yapılması gerekene işaret etmek. Öyleyse şimdiye değin yapılan belirlemeler eşliğinde etiği yeniden tanımlayıp, bu kez başta da biraz yaptığımız gibi, etik açıdan iş dünyasına yeniden yönelebiliriz.

Söz konusu yönelme öncelikli olarak, etiği tanımlamaya, çerçevlendirmeye ilişkindir. İnsan temelde ister dışdünya, ister düşünme, ister dil boyutunda olsun, yönelen bir varlıktır. Yönelme, insanın en temel eylemidir. Öyleyse, her şeyin başlangıç noktası eylemlerdir diyebiliriz. Ancak bu kadar mı? Eylemler ve insanlar arasındaki ilişkiler, birer dışdünya ögesidir ve bunlar görünür olanlardır. Çok kısa bir belirlemeyle, “(...) eylemlere ilişkin doğru eylemde bulunmanın koşullarının bilgisi olan etiğin ne olduğunu ayrıntılı bir biçimde ortaya koymada ilk adım, etiğin dışdünyasını, düşünme bağlamını, dilini belirgin kılmak olacaktır.”² Etik hakkında düşünen, konuşan ve yazan herkesin üzerinde birleştiği nokta, etiğin, öncesi ve/veya işleyişi ve sonrasıyla eylemleri konu edindiğidir. Ancak bu noktadan sonra farklı yaklaşımlar ortaya çıkar: Her türlü eylem mi burada söz konusu edilecektir; yoksa toplumsal ahlakın sınırları içinde olduğu düşünülen eylemler mi? Etiğin sınırlarını çizmeye çalışan Annemarie Pieper’e göre: “1. Etik, insanın eylemlerini konu alır. Buna rağmen karakteristik bir eylem kuramı sayılamaz, zira etiğin konusunu her türlü insan faaliyeti ve eylemi değil de öncelikle ahlakiliği vurgulayan, yani ahlaki eylemler oluşturur. (...). 2. Etik, temellendirilmiş sonuçlara varmayı amaçlar; dolayısıyla ne ahlakileştirme ne ideolojiye dönüştürme ne de dünya görüşü ortaya koyma gibi bir amaca sahiptir. (...). 3. Etiğin amacına gelince (...):

---

² Betül Çotuksöken, “**Etik Nedir?**”, *Felsefe Söyleşileri III-IV*, Editör: Betül Çotuksöken, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 14.

- İnsan pratiğini ahlaki niteliği bakımından aydınlatma,
- Eleştirel, ahlak tarafından bir bilinci geliştirebilecek etik argümantasyon biçimlerine ve temellendirme süreçlerine girebilme,
- Ahlaki eylemin, insanın isterse gerçekleştirebileceği, istemezse vazgeçebileceği keyfi bir eylem olmadığını; aksine, insan olarak varlığına ilişkin vazgeçilmez bir niteliğin ifadesi olduğunu gösterebilme, yani insanı sevmeyi öğretebilme.”³

Her türlü insan eyleminin etikle olan ilişkisini, önünde sonunda ilkin toplumsal ahlakla, bu nedenle de nesne haline getirildiğinde, ahlakın bilgisi olarak etikle ilişkili kılınabileceğini ileri sürebiliriz. Her türlü insan ilişkisini etiğin konusu yapabiliriz. Bu noktada İoanna Kuçuradi'nin şu belirlemesi savımızı güçlendirmektedir: “Etik ilişki, belirli bir bütünlüğü olan bir kişinin başka insanlara yönelen eylemleriyle yaşayarak var kıldığı ilişkiler türüdür. B u n u n dışında, diğer bütün insanlararası ilişkiler, bir grup üyesi olarak kişinin içinde bulunduğu veya kurduğu ilişkilerdir. Ne var ki, yaşamda, kişinin bir grup üyesi olarak kurduğu bütün ilişkilerin temelinde, etik bir ilişki söz konusudur, ya da bu ilişkiler, sonunda gelip etik bir ilişkiye dayanır.”⁴

İnsan eylemleri ve insanlar arasındaki her türlü ilişki etik açısından ele alınabilir. Ayrıca insanla ilgili olarak şu noktanın altını tekrar çizebiliriz: “Ahlak”, “etik”, “ahlak felsefesi” terimleri zaman zaman farklı zaman zaman da aynı anlama gelmek üzere kullanılmaktadır. Frankena'nın ve Kuçuradi'nin bu konudaki belirlemeleri ayrıca dikkate alınmalıdır.⁵ Etik ile ilgili belirlemelerin ahlakla ve ahlak felsefesiyle ilgili noktalarda farklılaşmasının yanı sıra, etiğin türleri konusunda da çok farklı yaklaşımların olduğunu biliyoruz.⁶

Buraya kadar yapılan kısa belirlemelerden sonra, özellikle şu noktalara dikkati çekmek, konumuzu aydınlatmada, etikle iş dünyası arasındaki ilişkileri felsefe açısından kurmada işimize yarayacaktır. Bu noktadan başlayarak, ilkin toplumsal ahlakla etik arasındaki farklar vurgulanacak, toplumsal ahlak-ış dünyası arasındaki ilişkiler

³ Annemarie Pieper, **Etığe Giriş**, Çev. Veysel Atayman-Gönül Sezer, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999, ss. 26-28.

⁴ İoanna Kuçuradi, **Etik**, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999, s. 5.

⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. William K. Frankena, **Etik**, Çev. Azmi Aydın, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2007; İoanna Kuçuradi'nin konuya ilişkin tüm yayınları.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Alain Badiou, **Etik. Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2004.

değerlendirilecek; ardından etik-iş dünyası ilişkileri, olan/yapılan ve olması/yapılması gereken bağlamında bir kez daha gözler önüne serilecektir. Son noktada da ana çerçeve olarak “durum etiği” açısından yapılacak çözümlerinin önemine dikkat çekilecektir. Bu yolla dogmanın sedirine uzanmış olanları dogmatik uykularından uyandırmanın amaçlandığı daha iyi anlaşılacaktır.⁷ Bunun da bilgiyle olanaklı kılınacağı açıktır. Bu bağlamda bilgi hem eylemi tüm bağlantılarıyla anlamada, hem de farklı anlayışları anlamaya yönelmede vazgeçilmez olandır. Çünkü kendisine yönelinen, konu haline getirilebilen ancak anlaşılabilme şansını elde eder.

Tüm bu belirlemelerin ışığında artık resmimizi daha da büyütelim ve iş dünyasını tümüyle kapalılık bağlamından, salt iç dinamiklerinden sıyrarak, içerdiği tüm bağlantılarını dikkate alarak, “etik” açıdan çözümlenmeye çalışalım. Bu noktada, biri genel olarak varlıkla, varolanla ilgili olarak; diğeri de başka yönelme, düşünme ilkelerini de kapsamak, içermek üzere, insanla ilgili olarak, iki temel düşünme ilkesi belirliyoruz:

1. Her şey her şeyle bağlantılıdır, ilgilidir, ilişkilidir.
2. İnsan-dünya-bilgi ilişkisiyle bağlantısı çerçevesinde her şey, ilkin insanı öncelemeyi gerektirir.

Bu belirlemenin öteki adı antropontolojik belirlemedir. Bu bağlamdaki konulaştırmanın ya da nesneleştirmenin çerçevesinin insan-bilgisel bir çerçeve olduğunu artık ileri sürebiliriz. Biraz önce örtük olarak yaptığımız belirlemeleri daha açık bir biçimde ortaya koyalım ve insanın sürekli bir biçimde tekil (olay, ilişki, durum vb.)-tümel (kavram, düşünce, değer, değer yargısı, erdem vb.) geriliminde yaşadığını, insanın bununla da elbette bağlantılı olarak bir yandan gereksinimler, çıkarlar vb. öte yandan da toplumsal-tarihsel-kültürel nitelikli tinsellikler ve

---

⁷ “Rahat, sorgulanmayan bir dogma sedirine uzandıklarında toplumlar uykuya dalabilirler. İmgelemin gelişmesi, aklın çalışması, düşün yaşamının geri-lememesi ve doğrunun peşinden gitmenin durmaması, varsayımların sorgulanmasına, öndayanakların irdelenmesine bağlıdır. (...) rahatsız edici soruları soranlar ve cevaplarını derin bir şekilde merak edenler en önemli rolü oynamış olurlar. Genellikle, her toplumda böyle kişilerin sayısı çok azdır. Bu tür etkinliği sistematik olarak ve eleştiriye açık ussal bir yöntemle yürütenlere filozof denir.” Isaiah Berlin, “**Felsefeye Bir Giriş, İsaiah Berlin İle Söyleşi**”, Çev. İlkay Sunar ve Hülдан Gürsel, *Yeni Düşün Adamları*, Bryan Magee, Editör: Mete Tunçay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 4-5. Frankena da bu bağlamda dogmatik uykudan söz eder.

bunların aralarındaki gerilimler eşliğinde yaşamını sürdürdüğünü dikkate alabiliriz. Burada şimdiye değin yapılanlar, insan ve dünyasına ilişkin temel saptamalardır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, insan tekilliğinde, çoklu özellikler toplamında bir varlık olarak, gereksinim-değer geriliminde yaşar. İnsan çıkarlarıyla, arzularıyla, şu ya da bu yolla edindiği değerleri arasında gidip gelir. İşte iş dünyası da bu çerçevelerde yer alan insanların, “işte böyle olan insanların” kurduğu, inşa ettiği, yapılandığı bir dünyadır. İş dünyası insan dünyasının son derece önemli bir görünümüdür ve önemi, günümüzde özellikle küreselleşmenin etkisiyle iyice artmıştır; ilk kuruluş aşamalarında, modern öncesinde olduğu gibi, artık modernin içerdiği sınırlar, özellikle hizmet bağlamında ortadan kalkmış; iş, yeniden evin içine girmiş, evin son derece önemli bir parçası haline gelmiştir. Bunu da günümüzde en iyi imleyen belirleme “home-office” belirlemesi olmuştur.

“İş dünyası” genel terimi/kavramı altında topladığımız her türlü ürün ve hizmet üretme ortamı, insanın bir varlık koşulu olan “çalışma”yla bağlantısı içinde, insanla varolmaktadır.⁸ Bu durumda, iş dünyasıyla etik arasındaki ilişkileri kurarken, iş dünyasındaki “çalışma” ediminin ve bu edime eşlik eden tüm diğer insansal edimlerin değerlerle, erdemlerle, niyetlerle, amaçlarla, hedeflerle olan ilişkisi göz önünde bulundurulmalı; konuya bu çerçeveden bakmanın bir gereği olarak, dil/söylem çerçevesi de dikkate alınmalıdır. Başka bir deyişle, eylem/ilişki-değer, eylem/ilişki-erdem, eylem/ilişki-niyet, eylem/ilişki-amaç/hedef ilişkisi ve bütün bunlara eşlik eden dil kullanımı/söylem üzerinde durulmalıdır. İş dünyasının özneleri; çalışanlar, yönetici olarak çalışanlar, karar vericiler, daha kısa bir anlatımla, görev alanlarının tanımlarına göre kurumda yer alan insanlar olarak belirlenebilir. Kurumu taşıyan temel öge, insandır; insan eylemleri ve insan ilişkileridir. Bununla bağlantılı olarak sıkça yinelediğimiz gibi, yine insan değerleri ve/veya değer yargılarıdır ve bunlara eşlik eden dildir/söylemdir. İş dünyasında olup biten her şeyi belirleyen bu üçlü ilişki ağıdır.

Felsefenin bir disiplini olarak ahlak felsefesi açısından ya da etik açıdan iş dünyasındaki eylemler ve ilişkiler göz önünde bulundurulduğunda ilk saptanan, bu ilişkilerin bilgiye yeterince önem vermeyen insanlar arasında, gruplarda, toplumlarda toplumsal ahlak çerçevesinde yürütüldüğü, biraz sonra üzerinde daha ayrıntılı bir

---

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Takiyettin Mengüşoğlu, **İnsan Felsefesi**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1988.

biçimde duracağımız gibi, “durum etiği” açısından da önemli bir saptamadır. Bu noktada iş karmaşıklaşmakta, ahlak kodları, meslek ahlakı/meslek etiği kavramı da bu çerçeveye girmektedir. Farklı meslekler arasındaki ilişkilerde hangi türden kodlar ve meslek ahlakı/etiği egemen olacaktır? Bunlar arasında bir hiyerarşiden söz edilebilecek midir ya da bazılarının bir önceliği olacak mıdır?

Konuya daha geniş bir görüngeden baktığımızda, tüm toplumu bu bağlamda dikkate aldığımızda elbette somut özneler sürekli bir biçimde bir akışkanlık içinde değiştiği için, tüm insanları, ne türden olursa olsun, üretim ve tüketim ilişkilerinin özneleri olarak; hep değişmekle birlikte diğerlerini de tanıklar, seyirciler olarak nitelendirebiliriz. Çok yalın bir örnekle, aldığımız bir hizmet ya da satın aldığımız bir ürün üzerinden kurduğumuz ilişkide herhangi bir yolunda gitmezlik, tıkanıklık yakaladığımız zaman, diğer öznelerden bir öbeğinin aşama aşama seyirci, bir sonrasında tanık, daha sonrasında da karar verici olduğunu gözlemlemekteyiz. Tam da bu noktada hiç göz ardı etmememiz gereken şudur: Bu bağlamda olup bitenlerde bir aykırılık, bir zorluk, bir bunalım ya da daha yaygın bir deyişle bir kriz yaşadığımızda, sondan başlayalım, krizi, sorunu nasıl çözümlüyoruz ve ardından da nasıl çözüyoruz? Bütün bu belirlemeler bizi, ister istemez, toplumsal ahlakın etki gücünü çözümlenmeye, onun üzerinde durmaya zorlamaktadır.

Toplumsal ahlakın bu konularda düşünenin içinde yaşadığı toplumla sıkı sıkıya ilişkili olduğunu biliyoruz. Öyleyse şu anda soralım: Nasıl bir toplumsal ahlak algımız var? Yukarıda da Frankena’dan alıntıyla belirttiğimiz gibi, ahlak tek kişinin ürünü değil; toplumsallık, tarihsellik, kültürelilik çerçevesinde hazır bulduğumuz bir yapıdır. Ancak tam da bu noktada Frankena’ya tümüyle katılmak olanaksız. Çünkü Kant örneğinde olduğu gibi, kişi eyleminin dayandığı istemesinin ilkesinin herkesin eylem ilkesi olmasını isteyebilir, istemelidir de; insanın böyle bir gücü, olanağı vardır.⁹

Gelenekler, alışkanlıklar, değer yargılarıyla işleyen toplumsal ahlakın güdümündeki “pratik akıl” bağlamında konuya yaklaşıldığında, yine Frankena’nın belirttiği gibi, bu işleyişin “sağduyunun olmadığı bir

---

⁹ “Ancak, aynı zamanda genel bir yasa olmasını isteyebileceğin maksime göre eylemde bulun” Immanuel Kant, **Ahlak Metafizikinin Temellendirilmesi**, Çev. İoanna Kuçuradi, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1995, s. 38.

biçimde toplumsal”¹⁰ olduğunu ileri sürebiliriz. İş dünyasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerde somutlaşan, çoğun görünür olan eylemlerin ne tür bir değer anlayışından kaynaklandığı üzerinde durmak, tam da burada büyük önem taşımaktadır. İş dünyası birincil özneleriyle (üreticiler: ürün ve/veya hizmet üreticiler, tüketiciler) ve ikincil özneleriyle (gözlemciler, seyirciler, tanıklar) birlikte hangi değerlere dayalı olarak eylemde bulunmaktadırlar? Yapılan işi (üretim edimlerini, sonuç olarak belirlenen “verilen hizmete” ilişkin etkinlikleri, edimleri) yöneten, belirleyen değerlerin niteliği nedir? Kullanılan dil nasıl bir dildir? Burada şöyle bir çözümlene yapabiliriz: Toplulukçu değerler ve çoğun onlara eşlik eden “toplumsal nitelikli” “değer biçme”¹¹ ve “psikolojik nitelikli” “değer atfetme”¹² edimleri olacaktır söz konusu olan bir yandan; öte yandan da bireyselliğin yeterince kendini gösterdiği ortamlarda, toplumlarda/kurumlarda/iş dünyasının somut oluşumlarında da özgürlükçü değerler söz konusu olacaktır. Toplulukçu değerlere eşlik eden çoğun “etkisöz edimi” olacak, özgürlükçü değerlere eşlik eden ise “düzsöz edimi”yle, “edimsöz edimi”¹³ olacaktır. Toplulukçu değerlerin etkin olduğu ortamlarda, geleneksel olan öne çıkacaktır. Sıkça kimi davranış/eylem biçimleri ağırlık kazanacak; durumun tekilliği hiç hesaba katılmadan, örneğin, “Bu bize yakışmaz, böyle davranmamalısın” denecektir. Öyle ki toplulukçu değerler, değer biçme ve değer atfetme olarak küresel ortamlarda hem de artan bir yeğlilikte varlığını sürdürecektir.

---

¹⁰ Willam K. Frankena, *agy.*, s. 25.

¹¹ “Değerlendirmekten söz edilince, çoğu zaman, değerlendirilmesi söz konusu olan şeyin kendi değerini göstermek değil de, geçerli ilkeler, kurallar, normlar, standartlar, modalar, ölçüler b a k ı m ı n d a n –bunların “açı”ından, bunlara göre– onu nitelendirmek anlaşılır. Çoğu zaman da yapılan budur. Bu, bir şeye değer biçmektir, başka bir deyişle de bir şeyi ezbere değerlendirmektir.” İoanna Kuçuradi, **İnsan ve Değerleri**, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2003, s. 28.

¹² “Değerlendirme, bir şeye değer atfetme yoluyla değerlendirme olarak anlaşıldığında, değer subjektivisini anlamak kolay olur. Sevdiğim bir insanın bana belirli bir durumda vermiş olduğu yirmibeş kuruşluk bir tarak, yalnız benim için “değerli”dir; çünkü ben o tarağa, kendi dışında olan bir nedenden dolayı değer atfediyorum.” İoanna Kuçuradi, *agy.*, ss. 25-26.

¹³ Ayrıntılı bilgi için John L. Austin (**Söylemek ve Yapmak. Harvard Üniversitesi 1955 William James Dersleri**, Çev. R. Levent Aysever, İstanbul: Metis Yayınları, 2009) ve Searle’ün (**Söz Edimleri. Bir Dil Felsefesi Denemesi**, Sunuş ve Çeviren: R. Levent Aysever, Ankara: Ayrac Yayinevi, 2000) belirlemelerine bakılabilir.

Özgürlükçü belirlemelerde ise durum elbette farklı olacaktır.¹⁴ Burada biraz önce de belirtildiği gibi, “düksöz edimi” ve bunun bilgiyle olan bağı üzerinde özellikle durulacaktır. Bir adım ötesinde “iş”-“söz”¹⁵ birlikteği üzerinde bilinçli olarak durulacak ve dil edimsöz edimi olarak somutlaşacaktır. Bir bakıma “etkisöz edimi” de burada yerini alacak, ancak bilginin eşlik ettiğı bir “etkisöz edimi” kendini gösterecektir. Eylemde bulunan, eylemini bilinçli olarak, bilgiye dayalı bir bilinçlilikle, bunu diline de yansıtarak yapacaktır. Bu noktada durum etiğı deyimine geri dönmekte yarar var:

“Durum etiğı” için yapacağımız çerçeveselendirme kalkış noktası olarak Leisinger’in şu belirlemesinden yola çıkabiliriz: “Bir eylem akışında yer alan tek tek adımların etik niteliğı sorunsuzdur; ama birçok tek adımdan oluşan bütün öyle sakıncalı olabilir ki, her tek adımı eylemin bütünü açısından ele almak kaçınılmaz olur. Olay incelemelerinin açıklanması söz konusu olduğunda ‘durum etiğı’ çok önemlidir: her durumda geçerli olan hiçbir ahlaksal temel ilke yoktur.”¹⁶ Yeri gelmişken belirlemekte yarar var: Bireyin varlığını, tekil durumun önemini mantıkça ve varlıkça kavramış olan her ahlak bilgisi/etik/ahlak felsefesi yaklaşımında bu ortak saptamaları yapmak olanaklıdır. Bu yaklaşımın ilk örneklerinden biri Abælardus etiğıdir.¹⁷

Bu saptamayı, *Etik. Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme* başlıklı kitabına ilişkin kuramsal duruşunu açık kılmaya çalışan A. Badiou’nun dört temel belirlemesinden birinciyi dikkate alarak ilkin bağlantılandırılalım. Oldukça keskin belirlemeleri olan Badiou şöyle diyor:

“1. Genelde etik diye bir şey olamayacağını, sadece tekil hakikatlerin etiğı, dolayısıyla tikel bir duruma özgü bir etiğın

---

¹⁴ “1- Geleneksel belirlenim altındaki birey ve/veya toplum,
2- İçsel belirlenim altındaki birey ve/veya toplum,
3- Başka belirlenimleri olan birey ve/veya toplum,
4- Bağımsız birey ve/veya toplum” David Riesman’dan (The Lonely Crowd) aktaran W. K. Frankena, *agy.*, ss. 26-27.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nermi Uygur, **Kuram-Eylem Bağlamı. Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1975.

¹⁶ Klaus M. Leisinger, “İşletme Etiğı, Çokuluslu Şirketler ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, **Etik ve Meslek Etikleri. –Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset–**, Yayıma Hazırlayan: Harun Tepe, Ankara, Felsefe Kurumu Yayınları., s. 96. Klaus M. Leisinger bu bağlamda çok tartışmalı belirlemeler yapıyor.

¹⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Çotuksöken, **Petrus Abelardus’un Ahlak Anlayışı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.

olabileceğini savunduğum için durum kavramı özellikle önemlidir. Artık bir durumun sadece bir çokluk olarak (yani, bir küme olarak) kavranamayacağını kabul ediyorum. Ayakta tuttuğu ilişkiler ağını da hesaba katmamız gerekir ki bu bir çokluğun durum içinde nasıl ortaya çıktığını anlamayı da gerektirir. Demek ki durum hem *varlığı* içinde, saf bir çokluk olarak, hem de *görünüşi* içinde, aşkın bir yasamanın sonucu olarak kavranmalıdır.”¹⁸ Etiği ontolojik olarak “öteki”ne bağlayan, “ötekinin etiği”ni kurma çabasında olan Badiou’nun bu belirlemesinden sonra, bu tür bir ayırım kesinlikle yapmayan ve etik ilişkide yer alan her öznenin durumunu her tekil örnekte gözler önüne sermeye çalışan Kuçuradi etiğine şimdi artık bakabiliriz ve kısaca da olsa, bu konudaki belirlemelerine yer verebiliriz. “Kişi ilişkisi diye de adlandırılabilir olan her etik ilişki hep bir olay içindedir. Bir kişi böyle bir ilişkiyi, başka insanların ve başka binbir etkenin oluşturduğu bir olay ya da olaylar örgüsü içinde kurar ve bu ilişkiyi yaşar. Üstelik, olayların sınırları –başlı ile sonu– öylesine kaypaktır ki, bu iç içe akışta olayların ancak görece sınırlarından, bizce konan başlangıç ve sonlarına ilişkin tarihlerinden söz edilebilir. Öte yandan belirli bir etik ilişkiyi yaşayan her kişi, kendisi ve ilişkide olduğu diğer kişi veya insanlar, başka etik ilişkiler ve etik ilişkiden yapıcı farklı ilişkiler içindedir. Bu başka ilişkiler, kişinin yaşamasının doğrudan doğruya, bu belirli ilişkinin yaşanmasını da dolaylı olarak etkiler. Olayların akışında kişiler, bir defalık, eşsiz yaşamlarını aradabir bilinçlendirildiklerinde de bir durumlar ardardalığı olarak yaşarlar.”¹⁹

Öyleyse, insan-varlık bilgisine (antropontolojiye), ve onun ayrılmaz bileşeni olarak adçı/nominalist varlık bilgisine/ontolojiye dayalı olarak, bir defalık olanı anlamada sürekli olarak kişiyi neredeyse hep “değer atfetme”ye ve “değer biçme”ye²⁰ yönlendiren toplulukçu değerlerle örgülenen bir toplumda ve onun içinde yer alan iş dünyasında dikkatleri, yapıp etme ve özellikle değerlendirme edimi bağlamında bir

---

¹⁸ Alain Badiou, **Etik. Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme**, Çev. Tuncay Birkan, İstanbul: Metis Yayınları, 2004, s. 13.

¹⁹ İoanna Kuçuradi, **Etik**, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 1999, s. 3. Ayrıntılı bilgi için bkz. Agy., ss. 82-123.

²⁰ Rastlantısal olarak ancak doğru bir değerlendirme burada yer alır. Tüm yapılar edilenler neredeyse tümüyle keyfilik içinde yapılır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Betül Çotuksöken, “*Felsefe Açısından Özel-Toplumsal-Kamusal Alan ve Hukuk Devleti*”, **Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 2003/2, İstanbul: Maltepe Üniversitesi Yayınları, s. 68.

defalık durumu anlamaya yönelik “özenli düşünme”ye, bu tür düşünmenin eşliğinde “durum saptaması”na ve “durum çözümlemesi”ne ve bütün bu edimlere eşlik eden “özenli dil kullanımı”na çekmek gerekir. Bu çözümlemeyi yapmadan, Isaiah Berlin’in dediği gibi, alışkanlıkların, geleneklerin, dogmaların sedirine uzanarak yaşayıp gidebiliriz. Ancak bu sedirden biri kalkıp da sıkıntılara dikkati çekerse, artık herkesin “sözde rahatı” kaçmıştır. Umarız iş dünyasında da rahatı kaçan ve etikle, ahlakın bilgisiyle tüm ilişkilerini kurmaya çabalayan kişilerin sayısı artar. Ama bu artışın koşulları üzerinde durmak, bu cesareti göstermek gerekiyor. Bu tür belirlemelere belki de ilk kez Sokrates dikkati çekmişti. Bu yolu kişi ve toplum olarak yürümek hiç de kolay değil. Her birimiz hiç fire vermeden etikte/ahlakın bilgisinde/ahlak felsefesinde buluşabilir miyiz? Hiç kolay değil elbette. Öyleyse Frankena’dan alıntıyla bir kez daha yineleyelim: “Açık bir şekilde, ahlak felsefesinin kendi doğal rolünü oynaması, bu sürecin son aşamasında olur. O halde, biz, şu an, az önce anahatları çizilen ahlaki yaşamın orta aşamasında ya da daha sonraki aşamalarında bulunuyoruz –ya da şu andan itibaren bulunduğumuzu varsayabiliriz. Burada gerçekleştirilmek istenen düşünce şudur; içerdiği tehlike unsuruna rağmen, şimdiye kadar, düşünsellik taşımayan barınaklarından ve onun dogmatik uykusundan yoksun olmayanları uyandırmayı umut ediyor olmakla birlikte, esas olarak bu amaca hizmet vermek istiyoruz.”²¹

Her ne kadar insanların bildiklerini, inandıklarını ve beklentilerini anlamakta²² zorlansak da, iş dünyasının özneleri nerede durduklarını bilmek zorundalar; uzun erimde bu bilince sahip olanların Klaus M. Leisinger’in dediği gibi daha kazançlı çıkacağı açıktır.²³

---

²¹ William K. Frankena, *agy.*, s. 28.

²² Noam Chomsky, **Dil ve Zihin**, Çev. Ahmet Kocaman, Ankara: Ayraç Yayınevi, 2001, s. 10.

²³ Klaus M. Leisinger, *agy.*, ss. 97-102.

KAYNAKÇA

Badiou, Alain, *Etik: Kötülük Kavrayışı Üzerine Bir Deneme*, Tuncay Birkan (çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Chomsky, Noam, *Dil ve Zihin*, Ahmet Kocaman (çev.), Ayraç Yayınevi, Ankara, 2001.

Çotuksöken, Betül, “Etik Nedir?”, *Felsefe Söyleşileri III-IV*, Betül Çotuksöken (ed.), Maltepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006.

Çotuksöken, Betül, *Petrus Abelardus'un Ahlak Anlayışı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988.

Frankena, William K., *Etik*, Azmi Aydın (çev.), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007

Kant, Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, İoanna Kuçuradi (çev.), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

Kuçuradi, İoanna, *Etik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Leisinger, Klaus M., “İşletme Etiği, Çokuluslu Şirketler ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, *Etik ve Meslek Etikleri-Tıp, Çevre, İş, Basın, Hukuk ve Siyaset-* içinde, Harun Tepe (haz.), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Magée, Bryan, *Yeni Düşün Adamları*, Mete Tunçay (ed.), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Mengüşoğlu, Takiyettin, *İnsan Felsefesi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1988.

Pieper, Annemarie, *Etiğe Giriş*, Veysel Atayman-Gönül Sezer (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999.

Uygur, Nermi, *Kuram-Eylem Bağlamı: Çözümleyici Bir Felsefe Denemesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, t.y.

